

НЕСИСТЕМНІСТЬ ЯК ВАДА ЧИННОГО КК УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ МОТИВІВ НЕТЕРПИМОСТІ)

Системність кримінального права, за словами М.І. Панова, відображає його сутнісні риси і тому має значний (навіть визначальний) вплив на кримінальне законодавство. Отже, і при формуванні кримінального законодавства, і при його удосконаленні (при внесенні змін) необхідною умовою забезпечення якості законодавства є обов'язкове урахування наявності об'єктивно існуючих системних відносин і зв'язків елементів цього складного об'єкта [1, с. 229-230].

Досвід чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України [2] свідчить, що його удосконалення відбувається дещо хаотично та не завжди обґрунтовано. Зміни (навіть обумовлені соціально-економічними факторами) часто полягають лише у посиленні (чи пом'якшенні) кримінально-правових санкцій, запровадженні нових кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) обставин тощо. При цьому законопроектам, що подаються на розгляд, бракує узгодженості із положеннями, що залишаються без змін, хоч іноді комплексний характер удосконалення буквально напрошується. Все це призводить до виникнення неузгодженості у термінології кримінального закону. Між тим остання, як справедливо зазначає З.А. Тростюк, повинна бути однозначною, стійкою та системною, тобто перебувати у взаємозв'язку з іншими термінами термінологічної системи Особливої частини [3, с. 16].

Розглянемо дану тезу на прикладі кримінально-правової оцінки вчинення кримінальних правопорушень з мотивів нетерпимості. В умовах, коли сепаратистський рух на південному сході України та пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 є сьогодні найбільшими дестабілізуючими факторами соціально-економічної та політичної обстановки в державі, держава – замість зміцнення зв'язків між людьми різних поглядів, виховання і досвіду (проте громадянами однієї держави) на засадах рівності – воліє діяти як пожежник, який гасить вогонь, проте не запобігає виникненню нової пожежі у майбутньому. Відтак рівність громадян, їх конституційних прав і свобод, формально проголошена як найвища цінність (ст.ст. 3 та 24 Конституції України [4]) та закріплена як один із принцип державної політики у сфері національної безпеки і оборони (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку» [5]), залишається звичайним гаслом.

Це підтверджує і статистика. За даними ОБСЄ, в Україні невпинно зростає кількість злочинів, учинених на ґрунті порушення рівності

(з мотивів національної, расової, релігійної нетерпимості): у 2016 р. – 144, у 2017 р. – 163, у 2018 р. – 178, у 2019 р. – 184 [6; 7]. З огляду ж на відому латентність подібних діянь справедливо буде припустити, що насправді їх кількість набагато більша.

Помилки влади уможливають її подальшу дискредитацію. Ба більше, зацікавлена сторона може звернутись і до закордонного агресора. Останній буде тільки радий знищити Україну за мовчазної згоди іноземної спільноти – адже пріоритет захисту прав і свобод людини, забезпечення рівноправності та протидії дискримінації на будь-якому ґрунті ніхто не скасовував.

Наведене обумовлює актуальність захисту рівноправності громадян та протидії будь-яким проявам нетерпимості. Проте чи адекватний кримінальний закон вимогам сьогодення у цій частині?

Чинний КК України (що зазнав у цій частині істотних змін після прийняття Закону України від 05.11.2009 № 1707-VI «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» [6]) криміналізує:

– умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 161);

– посягання на життя та здоров'я з мотивів расової, національної, релігійної нетерпимості (ст.ст. 115, 121, 122, 126, 127, 129).

Крім цього, п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України передбачає вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату як обставину, що обтяжує покарання.

Аналіз даних положень свідчить саме про непослідовність законодавця у внесенні змін до чинного кримінального закону та – як наслідок – про несистемність останнього. В усіх згаданих вище нормах Особливої частини КК України йдеться про вчинення посягання «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (виняток становить ст. 121, де замість «чи» вказано «або»; вірогідно, що це технічна помилка, проте неспроможність виправити її протягом понад десяти років є доволі красномовною). Натомість у п. 3 ч. 1 ст. 67 вказано «на ґрунті з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості», і це єдиний випадок на весь кримінальний закон, коли застосована така дефініція. Навряд чи дана калька з російської «на почве...» є прийнятним поясненням ситуації, що склалася.

Характеризуючи відповідні мотиви вчинення протиправних діянь, кримінальний закон використовує терміни «нетерпимість» (п. 3 ч. 1 ст. 67, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 300), «ворожнеча» (п. 3 ч. 1 ст. 67, ч. 2 ст. 110, ч. 1 ст. 161), «дискримінація» (ч. 1 ст. 127, ст. 300), «ненависть» (ч. 1 ст. 161), «розбрат» (п. 3 ч. 1 ст. 67), «поєднані з розпалюванням» (ч. 2 ст. 110), «спрямовані на розпалювання» (ч. 1 ст. 161). Природно, що подібне різноманіття не сприятиме єдності застосування закону та слідчо-судовій практиці. При цьому йдеться фактично про близькі, іноді тотожні поняття: якщо ворожнеча – це відносини й дії між ким-небудь, пройняті ненавистю, недоброзичливістю [9, с. 202], то ненависть – почуття великої неприхильності, ворожості до кого-, чого-небудь [9, с. 768], а розбрат – ворожнеча, розлад між ким-небудь; відсутність взаєморозуміння [9, с. 1232]. Дискримінація – це обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними і релігійними переконаннями [9, с. 298], тоді як нетерпимість – небажання, невміння терпимо ставитися до кого-, чого-небудь; нетерпиме ставлення [9, с. 782]. Нарешті, розпалювання – це посилення у кого-небудь якихось почуттів, настроїв, бажань і т.ін. [9, с. 1254].

Ми вважаємо за доцільне вжити невідкладних заходів для усунення цієї «палітри» визначень шляхом спрощення кримінального закону. Поняття «розбрат» фактично охоплюється поняттям «ворожнеча»; «поєднання з розпалюванням» та «спрямування на розпалювання» – дії, що виражають прагнення досягти конкретного результату; це ж можна сказати і про дискримінацію, що є наслідком певних дій (бездіяльності). Таким чином, перераховані поняття характеризують бажане в майбутньому, тобто мету, а не підставу (привід) для певного діяння, що виникає до його вчинення, себто мотив. Якщо ж порівняти ненависть та нетерпимість, то видно що перше – крайній прояв другого, екстремальне почуття, вчинення діяння у зв'язку з яким (на ґрунті якого) свідчить саме (і лише) про кримінальну протиправність.

Беручи до уваги викладене вище, слід змінити чинний КК України, використавши у відповідних його нормах словосполучення «з мотивів расової, національної, релігійної нетерпимості», що найбільш повно охоплює та точно визначає ті причини, якими керується винна особа, вчинюючи певні кримінальні правопорушення.

Варто також відзначити, що ст. 127 КК України передбачає відповідальність за катування з метою дискримінації (простий склад) та з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (кваліфікований склад). Складається враження, що ця норма втілює відомий вислів Джорджа Орвелла, адже законодавець визнає одні посягання на рівноправність більш небезпечними за інші. Відтак навіть кримінально-правовий захист рівноправності в нашій державі нерівний. Яким чином

слід розмежовувати простий та кваліфікований склади катування за даною ознакою та чи можливе взагалі в такій ситуації застосування ч. 1 ст. 161 КК України – питання риторичні.

Підсумовуючи, зауважимо, що нинішня ситуація щодо забезпечення рівноправності людини і громадянина в Україні об'єктивно вимагає активного втручання правоохоронних органів. У протилежному випадку безкарність винних осіб та неадекватність покарання вчиненому лише поглибить сепаратистські настрої і до того ж поставить під сумнів спроможність влади контролювати ситуацію в державі.

Література

1. Панов М.І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 227-241.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.01.2021).

3. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія. Київ: Атіка, 2003. 114 с.

4. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.01.2021).

5. Про національну безпеку: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.01.2021).

6. Символи ненависті – що це і навіщо їх збирати? URL: <https://helsinki.org.ua/articles/symvoly-nenavysti-shcho-tse-i-navishcho-ikh-zbyraty/> (дата звернення: 11.01.2021).

7. Що стоїть за статистикою злочинів ненависті в Україні? URL: <https://helsinki.org.ua/articles/shcho-stoit-za-statystykoiu-zlochyniv-nenavysti-v-ukraini/> (дата звернення: 11.01.2021).

8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: Закон України від 05 лист. 2009 р. № 1707-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1707-17#Text> (дата звернення: 11.01.2021).

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.